

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМУВАНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 1914–1947 РОКАХ

Павло Кришній,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

GERMANY AND GREAT BRITAIN SPECIAL PURPOSE FORMATIONS EXPERIENCE IN CREATING AND USING IN 1914–1947

Pavlo Kryshniy,
The National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

Анотація

У статті узагальнено досвід створення військових формувань спеціального призначення Німеччини та Великої Британії, зокрема розглянуто причини їх створення, наведено приклади та форми їх застосування, висвітлено способи виконання ними спеціальних завдань у тилу противника в роки Першої та Другої світових воєн.

Abstract

The article deals with the special purpose military formations in Germany and Great Britain: author summarized the experience of their creating and examined the causes of their occurrence, given examples and forms of their application, highlighted the methods of performing special tasks by them behind enemy lines during the First and Second World Wars.

Ключові слова: спецпідрозділи, диверсійно-розвідувальні дії, розвідувально-диверсійні формування, спеціальні завдання, формування спеціального призначення.

Keywords: special units, sabotage and reconnaissance actions, reconnaissance and sabotage formations, special tasks, special purpose formations.

Постановка проблеми. Досвід воєнних конфліктів другої половини ХХ ст. засвідчив значну роль дій диверсійно-розвідувальних формувань у тилу противника. Застосування подібних формувань у майбутньому може набути ще більшого значення, про що свідчать локальні війни сучасності. Саме тому вивчення й узагальнення досвіду бойової діяльності підрозділів спеціального призначення у воєнних конфліктах має особливу актуальність.

Мета статті полягає у проведенні аналізу й узагальненні досвіду створення та застосування військових формувань спеціального призначення Німеччини та Великої Британії у роки Першої та Другої світових воєн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізувавши наукові праці вітчизняних дослідників встановлено, що погляди на досліджувані нами питання знайшли висвітлення у багатьох працях дослідників, зокрема у працях П. Гаращука [2], Д. Веденєєва, Г. Биструхіна, А. Семуки [3], В. Паливоди [4–9], В. Колесника [10], А. Слюсаренка [1; 11], висвітлено процес творення, становлення та трансформації сил спеціальних операцій (ССО) провідних країн світу в окремий компонент збройних сил. У дисертаційних роботах В. Кобка [12], Н. Молдавчук [13–14], навчальних посібниках В. Янковича та М. Єзерського [15–16], публікації Г. Костенка [17] розглянуто особливості комплектування та підготовки ССО до бойового застосування.

У працях О. Анікеєнка [18], І. Данилюка, О. Печоріна та М. Єзерського [19], П. Черника, А. Шумки [20] розкрито головні завдання та особливості застосування підрозділів спеціального призначення та ССО. У колективній монографії за редакцією П. Ткачука [21], у статті Ю. Серветника [22] відображено тенденції розвитку підрозділів спецпризначення провідних країн світу.

Загальні тенденції розвитку збройної боротьби розглянуті у монографії В. Горбуліна [23], у дисертаційних роботах Г. Воробйова [24], В. Радецького [25], у книзі Є. Магди [26], у підручнику за редакцією І. Фурмана [27]; у працях І. Руснака, В. Телелима [28]; В. Веденєєва, О. Гавриленка, С. Кубіцького [29–30]; С. Кириченка [31]; О. Галаки [32], М. Рибак, Ю. Бадаха [33] та ін. Проте, питання з узагальнення досвіду застосування розвідувально-диверсійних формувань досліджуваного нами періоду потребують додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Історичний аналіз розвитку змісту і форм спеціальних дій військових формувань у тилу противника у воєнному мистецтві свідчить, що впродовж усієї його історії існували бойові дії, форми і способи ведення яких виходили за межі звичайних бойових дій на полі битви. Водночас існували спеціальні військові й іррегулярні підрозділи, що призначалися для виконання спеціальних завдань у межах ведення спеціальних дій.

Приналежність до спецпідрозділів визначається, насамперед тими завданнями, які вони вирішують і тактикою дій, яку вони застосовують. Коли у роки Першої світової війни, відбувалося позиційне протистояння, отримати перевагу традиційними способами за подібних умов стало практично неможливо. Так з'явилися об'єктивні причини для створення нових військових формувань, яких до цього часу не існувало і які могли б виконувати специфічні (нетрадиційні) завдання в інтересах своїх військ.

Цікавим у цьому плані є досвід **Німеччини**. Розвиток подій під час Першої світової війни спонукав командування німецької армії до створення військових формувань, які передбачалося використовувати в тилу противника під час підготовки і ведення великомасштабних бойових дій. Однією з причин були успішні дії проти країн Антанти в Танганьїці і Кенії. Генерал Пауль Еміль фон Леттов-Форбек (*нім.* Paul Emil von Lettow-Vorbeck), командувач німецькими військами у Східній Африці, впродовж чотирьох років успішно протистояв кратно переважаючим силам противника. При цьому ставку зробили на організацію партизанської війни силами місцевого населення [34].

Особливістю дій у Танганьїці було те, що її з усіх боків оточували території, підконтрольні країнам Антанти, тому під час Першої світової війни німецькі частини, що там розміщувалися, практично не отримували допомоги з Німеччини. За таких умов генерал П. фон Леттов-Форбек відійшов від поглядів традиційної пруської військової школи. Маючи у своєму розпорядженні сили у кількості 2 732 осіб (з них лише 10% німці, решта – місцеве населення) він поділив на 14 рот. До кожної роти додавався великий загін з числа місцевих жителів, на яких покладалася основна функція – носіїв. Такий розподіл сил істотно підвищив їх мобільність. Роти діяли як самостійно, так і спільно, коли у цьому виникала потреба. У такий спосіб було завдано нищівної поразки 8-тисячному англійському корпусу, що висадився в порту Танга на північному сході Танганьїки [35].

Об'єктами для нападів стали: шляхи сполучення, засоби зв'язку, склади, штаби, невеликі військові частини [36, с.9]. Ці підрозділи з упевненістю можна вважати “підрозділами для виконання спеціальних завдань”, тому що їм були притаманні такі риси: дії у складі невеликих за чисельністю груп, висока мобільність, дії в умовах значної чисельної переваги противника, відсутність матеріально-технічного забезпечення, застосування тактики раптових нападів і швидкого відходу. Основні завдання, які вони на той час вирішували: знищення важливих об'єктів у тилу противника, знищення живої сили противника, порушення роботи комунікацій у ворожому тилу.

Наступним кроком у розвитку військових формувань спецпризначення німецької армії став 1933 рік, коли капітан Теодор фон Хіппель, спираючись на власний досвід партизанських і диверсійних дій проти англійських військ у роки Першої світової війни, першим офіційно обґрунтував необхідність створення постійно діючих спеціальних диверсійних підрозділів у складі німецької армії. На ці підрозділи покладалася такі завдання: діяти в глибокому тилу противника, знищувати тилкові комунікації і важливі об'єкти противника, вести розвідку, проводити диверсії та саботажі, підривати моральний дух противника.

До літа 1939 р. під керівництвом Т. фон Хіппеля було сформовано військове формування “Ebbinghaus”, яке спеціалізувалося на диверсіях у ворожому тилу. У вересні 1939 р. цей

підрозділ задіяли під час захоплення Польщі. В умовах стрімкого наступу німецької армії, диверсанти займалися не стільки знищенням тилових об'єктів, скільки їх захопленням та утриманням до підходу своїх військ (сил). Це військове формування повністю виконало усі покладені на нього завдання, але незважаючи на успіхи, відразу ж після окупації Польщі було розформоване. Вище німецьке командування вважало подібні військові формування тимчасовим вимушеним кроком і не вбачало в них подальших перспектив, до того ж втрат, яких зазнало це формування, компенсувати було ніким [11, с.69].

Проте уже 25 жовтня 1939 р., за пропозицією Т. фон Хіппеля, адмірал В.Ф. Канаріс підписав наказ про створення нової частини у складі Абвера під назвою “Будівельна навчальна рота для спеціальних застосувань – 800”. Основою підрозділу стали 3 офіцери і 67 нижніх чинів – колишні диверсанти військового формування “Ebbinghaus” [37]. Ця рота швидко поповнювалася добровольцями і 15 грудня 1939 р. була перетворена на “800-й навчально-будівельний батальйон особливого призначення” (нім. Baulehrbataillon z. b. V. 800) [37–41; 43].

З 9 квітня по 8 червня 1940 р. підрозділи зі складу цього батальйону брали участь у Дансько-норвезькій операції “Везерюбунг-Зюд” (нім. Weserübung-Süd) і “Везерюбунг-Норд” (нім. Weserübung-Nord), а з 10 травня по 22 червня 1940 р. – у Французькій кампанії, проводячи диверсійно-розвідувальні дії в авангарді німецьких військ.

Головні завдання, які виконував батальйон “Brandenburg”:

ведення глибинної розвідки;

захоплення мостів, аеродромів, бункерів, важливих об'єктів будь-якого рівня охорони;

знищення важливих об'єктів на комунікаціях противника;

ліквідація командного складу високого рангу, що призводило до дезорганізації системи управління та постачання противника;

терор проти цивільного населення (найчастіше переодягнувшись у військову форму противника) для створення панічних настроїв і посилення хаосу,

знищення вузлів зв'язку, складів, пошкодження залізничних колій, захоплення “язиків” [40, с.125].

Уже 1 червня 1940 р. батальйон був розгорнутий у 800-й навчальний полк особливого призначення “Brandenburg” (нім. Lehrregiment Brandenburg z. b. V. 800) [39–40; 42]. Основне призначення полку полягало в тому, що він спеціалізувався на операціях розвідувально-диверсійного характеру і використовувався Абвером для ведення глибинної розвідки у військових кампаніях, зокрема План “Вайс” 1939 р. (агресія проти Польщі), План “Тельб” 1940 р. (напад на Францію) і План “Барбаросса” 1941 р. (агресія проти СРСР) [1, с.130].

Уже в листопаді 1942 р. на базі полку сформовано дивізію спеціального призначення. Замість навчального табору та навчального батальйону полку “Brandenburg-800” було створено полк підготовки “Kurfürst”, а батальйони були переформовані відповідно у 801, 802, 803, 804 та 805-й полки трибатальйонного складу [40, с.113]. Саме полк “Kurfürst” став однією із центральних розвідувально-диверсійних шкіл Абвера-2 [41].

З 1 квітня 1943 р. дивізія “Brandenburg” була виведена зі складу Абвера і передана до Верховного командування сухопутних сил. Наприкінці травня 1944 р. значна частина особового складу “Brandenburg” добровільно вступила до штурмових груп служби безпеки, якими командував оберштурбанфюрер СС Отто Скорцені. 15 вересня 1944 р. відбулося її переформування в танково-гренадерську дивізію “Brandenburg” (нім. Panzer-Grenadier-Division Brandenburg), що стало завершенням в існуванні диверсійно-розвідувального формування під умовною назвою “Brandenburg” [42–43]. Основними завданнями, які виконувало диверсійно-розвідувальне формування “Brandenburg”, були: диверсійна та розвідувальна робота у тилу противника; захоплення важливих об'єктів у тилу противника і забезпечення їх безпеки до підходу основних сил німецької армії; боротьба з партизанами [36; 38–39; 43].

Таким чином, у першій половині ХХ ст. у збройних силах Німеччини, вперше у світі, були створені спеціальні військові формування, зокрема “Ebbinghaus” і “Brandenburg”, які виконували розвідувально-диверсійні завдання в тилу противника, але через поразку нацистської Німеччини у Другій світовій війні, вони припинили своє існування.

Не менш унікальним у цьому плані є досвід **Великої Британії**. У роки Першої світової війни англійський полковник Томас Едвард Лоуренс, домігся створення у складі англійських військ в Аравії партизанських загонів під час бойових дій на Близькому Сході. Ці загони були слабо підготовлені і забезпечені, нараховували не більше 2 тисяч вояків і склалися переважно з кочових арабських племен. Тим не менше, Т. Лоуренсу вдалося визволити Хіджаз (нині – Саудівська Аравія) від турецьких частин і з мінімальними втратами звільнити практично весь Аравійський півострів від 15 тисяч добре озброєних турків [44, с.15].

Метою дій англійських військ в Аравії було знищення шляхів сполучення, комунікацій та інфраструктури противника. Для виконання цих завдань вони застосовували тактику дій невеликими мобільними загонами, не вступаючи у відкрите зіткнення з переважаючими силами противника.

На той час британське вище військове керівництво розглядало такі військові формування як вимушену необхідність у ході війни і в мирний час не вбачало в них подальших перспектив. У подальшому це призвело до того, що на початку Другої світової війни у складі збройних сил Великої Британії формувань, які б могли діяти в тилу противника і виконувати розвідувально-диверсійні завдання, не існувало [50, с.100].

На початку 1940 р., після захоплення Німеччиною Польщі і Норвегії та розгрому англо-французьких військ під Дюнкерком, перед британцями постала загроза німецького вторгнення на острів. Прем'єр-міністр Великобританії У. Черчилль під час виступу 4 червня 1940 р. у парламенті запропонував не чекати німецького вторгнення на Британські острови, а завдати превентивного удару по прибережних позиціях німців, перенісши у такий спосіб воєнні дії на материк.

У такий спосіб у Великобританії склались об'єктивні сприятливі умови для створення принципово нових військових формувань, здатних діяти автономно і вести диверсійно-розвідувальні дії в тилу противника у відриві від своїх сил. На початковому етапі їх називали “добровольчими ударними ротами”, “підрозділами SS” (*англ.* Special Service), а потім – загонами “командос”.

Отже, у червні 1940 р. був створений Директорат комбінованих операцій [50, с.101] (за іншими джерелами – Управління об'єднаних операцій [44, с.27]), якому доручили формування загонів “командос” та їх безпосереднє залучення для дій на окупованих німцями територіях Норвегії, Бельгії, Нідерландів і Франції з метою знищення берегових об'єктів противника [50, с.101]. Уже восени 1940 р. британці завершили формування окремих загонів “командос”, а в жовтні ц. р. ці загони об'єднали у тимчасове з'єднання – бригаду особливого призначення (*англ.* Special Service Brigade). У лютому 1941 р. група “командос” висадилася з парашутами у Південній Італії, де здійснила успішну диверсію [44, с.27].

В 1940 р. на території Шотландії була створена диверсійна школа, а впродовж 1941 р. загони “командос” здійснили ряд операцій на території Північної Африки, на півночі Франції та Норвегії. Завдяки успішним діям “командос” на Лофотенських островах британці захопили деталі німецької шифрувальної машини “Enigma”. У березні 1942 р. загін “командос” напав на порт Сен-Назера на східному узбережжі Франції. Протягом 1942 р. частини “командос” залучалися до операцій із захоплення британцями Мадагаскару, у Північній Африці, а 19 серпня 1942 р. – у Дьєппській операції.

Станом на 1943 р. англійці й американці оволоділи стратегічною ініціативою в акваторії Середземного моря та на північному сході Європи. Потреба в “командос” у тому вигляді, в якому вони існували з 1940 р. втратила свою актуальність. Загони добре підготовлених “командос” зазнали реорганізації і в подальшому використовувалися як легка штурмова піхота, зокрема у висадці союзників у Нормандії, в операціях у Середземному морі та Бірмі.

У 1946 р. армійські частини командос були розформовані.

Водночас, зі створенням загонів “командос” восени 1940 р. було започатковано Спеціальну повітряну службу – SAS (*англ.* Special Air Service), яка згодом перетворилася в окреме самостійне формування, головним завданням якого стало знищення особливо важливих об'єктів, розташованих на окупованій Вермахтом території Європи. У листопаді 1940 р. особовий склад

1-го та 2-го загонів “командос” пройшов курс парашутної підготовки. У лютому 1941 р., після успішного десантування та підриву акведука Траджіно на Півдні Італії, другий загін було перейменовано на 11-й батальйон SAS [44, с.30]. У листопаді 1941 р. підрозділи SAS брали участь у наступальній операції “Хрестоносець” [46, р.39].

У вересні 1942 р. загін було перейменовано в 1-й підрозділ SAS. До його складу увійшли чотири британські ескадрони, один французький, один грецький та відділення човнової служби [47, р.96]. У квітні 1943 р. 1-й підрозділ SAS було перетворено на Особливий рейдовий ескадрон (*англ.* Special Raiding Squadron), який відзначився в боях у Сицилії, а згодом і в Італії. У 1944 р. з 1-го та 2-го британських, 3-го та 4-го французьких і 5-го бельгійського підрозділів SAS було створено бригаду SAS [49].

Основні завдання, що поклалися на бригаду були:

добування розвідувальних даних про важливі економічні та військові об’єкти, їх знищення або виведення з ладу;

проведення психологічних операцій з метою деморалізації противника;

організація саботажів;

здійснення диверсій у тилу противника;

утворення та підготовка повстанських формувань;

дезінформація та введення противника в оману;

звільнення полонених;

участь у протипартизанських операціях [11 с.58; 48, р.48].

Після закінчення Другої світової війни, 8 жовтня 1945 р., бригаду SAS розформували, а 3-й і 4-й полки повернули до складу французької армії, а 5-й – до Бельгії [11 с.59; 49].

Водночас, для виконання розвідувально-диверсійних завдань у тилу противника у червні 1940 р. була сформована “група дальньої розвідки пустелі” (*англ.* Long Range Desert Group – LRDG). Група була оснащена швидкохідними автомобілями-позашляховиками та налічувала майже 350 осіб. Група LRDG залучалася до операції “Караван”, у нападі на місто Барка в Італійській Лівії та його аеродром у ніч на 13 вересня 1942 р.

Завдання, які виконувала LRDG, полягали у порушенні роботи аеродромів, знищенні складів (пального, боєприпасів і продовольства), пошкодженні комунікацій у німецькому тилу, але найважливішим завданням цієї групи була розвідка переміщення противника головною дорогою з Тріполі до Бенгазі, передаючи розвідувальну інформацію до штабу британської армії.

Таким чином, на кінець 1941 р. у складі британських збройних сил було створено три армійських спеціальних військових формування для дій у тилу противника, зокрема “Командос”, SAS і LRDG, але по закінченні Другої світової війни, впродовж 1945–1946 рр. усі ці спецформування були розформовані. До основних завдань, які виконували ці спеціальні військові формування, входили: розвідка і диверсійна діяльність у тилу противника. Тактика і способи дій були аналогічними подібним формуванням, що діяли у складі німецької армії.

З вищезазначеного можемо зробити **висновок**, що досвід двох світових війн засвідчив важливість створення спеціальних сил, здатних здійснювати диверсійно-розвідувальну діяльність в оперативній і стратегічній глибині. Диверсії у ворожому тилу давали змогу сковувати активність ворога на окремих напрямках, деморалізувати його особовий склад, а при достатній масштабності відволікати частину сил і засобів для охорони своїх комунікацій і тилових об’єктів.

Проаналізувавши розвиток воєнного мистецтва з’ясовано, що в першій половині ХХ ст. у Німеччині та Великій Британії склалися сприятливі умови для створення принципово нових військових формувань на регулярній основі, яких до цього не існувало – спеціальних військ, сутність яких визначалася їх призначенням – диверсійно-розвідувальною діяльністю в тилу противника. Були створені диверсійно-розвідувальні військові формування, які призначалися для добування розвідувальних даних, руйнування важливих об’єктів, порушення комунікацій, захоплення полонених, зразків озброєння, дезорганізації роботи органів державного та військового управління, тилу, організації та підтримання партизансько-повстанського руху

тощо.

Істотними ознаками діяльності спецпідрозділів були: особливі цілі, завдання і принципи дій у тилу противника; спеціальні форми та способи виконання завдань; спеціальний бойовий порядок сил і засобів; спеціальна мінно-підризна техніка, що використовувалася для виконання бойових завдань; особливий порядок підготовки і забезпечення спеціальних дій.

Список літератури

1. Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Нац. акад. сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. Львів, 2019. 563 арк.
2. Гаращук П. Сили спеціальних операцій країн НАТО. *Військо України*. 1997. № 5-6. С. 30–32.
3. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність: монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін, А. Семука. Київ: К.І.С., 2010. 400 с.
4. Паливода В. Как «GROM» с ясного неба. *Секретные материалы*. 2011. № 6 (59). С. 69–78.
5. Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 15. С. 12–22.
6. Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 16. С. 28–35.
7. Паливода В. Сили спеціальних операцій Збройних сил Республіки Польща. *Оборонний вісник*. 2017. № 10. С. 16–19.
8. Паливода В. Сили спеціальних операцій Польщі. Досвід, який може бути цікавим. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/08/poland-special-operationforces.html> (дата звернення: 10.06.2018).
9. Паливода В.О. Спеціальні служби Румунії: від «Сігуранци» до розвідувального співтовариства. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 18. С. 24–33.
10. Колесник В.Т. Зарубіжний досвід управління персоналом Сил спеціальних операцій на прикладі збройних сил Сполучених Штатів Америки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 97–101.
11. Слюсаренко А.В. Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Львів: НАСВ, 2019. 420 с.
12. Кобко В.А. Підготовка та проведення спеціальних операцій у збройних конфліктах другої половини ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. акад. оборони України. Київ, 2004. 209 арк.
13. Молдавчук Н.М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. 18 с.
14. Молдавчук Н.М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/3325> (дата звернення: 22.12.2018).
15. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій армій провідних країн Європи (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2013. 74 с.
16. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій суміжних з Україною держав (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2012. 54 с.
17. Костенко Г.Ф. Проблема боротьби з партизансько-терористичними (неконституційними) формуваннями. *Труди Академії*: зб. наук. праць НАОУ. 2002. № 37. С. 49–56.
18. Анікеєнко О.Ф. Сили спеціальних операцій армій провідних зарубіжних країн та їх застосування. *Інформаційно-аналітичний огляд ЦНДІ ЗС України*. Київ, 2005. 28 с.
19. Данилюк І.А., Печорін О.М., Єзерський М.Р. Спеціальні операції провідних країн світу: навч. посіб. Київ, 2017. 76 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/6094/6094.pdf> (дата звернення: 11.01.2018).
20. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. 2008. № 634. С.126–133.
21. Ткачук П.П., Слюсаренко А.В., Єфімов Г.В., Стадник В.В., Троценко О.Я., Музика О.О., Онищенко В.А. Стабілізаційні та специфічні дії, спеціальні операції: історія, сучасність, перспективи: досвід для України: монографія. Львів: НАСВ, 2017. 277 с., інв. № 193-І.
22. Серветник Ю. Сили спеціальних операцій – їх роль та місце в моделі сучасних Збройних Сил. *Центр дослідження Росії*. URL: http://www.rstudies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=8280&lang=ukr (дата звернення: 07.06.2017).
23. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviyi-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_html (дата звернення: 05.02.2017).

24. Воробийов Г.П. Розвиток форм і способів застосування Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2014. № 1. С. 27–30.
25. Радецький В.Г. Розвиток воєнного мистецтва у війнах періоду другої половини ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2006. 233 арк.
26. Магда Е. Гибридная война. Выжить и победить. Киев : Виват, 2015. 320 с.
27. Історія воєнного мистецтва: підруч. / І.І. Фурман, С.В. Сидоров, Р.І.Пилявець та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 516 с.
28. Руснак І.С., Телелим В.М. Розвиток форм і способів ведення інформаційної боротьби на сучасному етапі. *Наука і оборона*. 2000. № 2. С. 18–23.
29. Веденєєв Д.В., Гавриленко О.А., Кубицький С.О. та ін. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: Ч. 1 / за заг. ред. В. В. Остроухова. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 276 с.
30. Веденєєв Д.В., Гавриленко О.А., Кубицький С.О. та ін. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: Ч. 2 / за заг. ред. В. В. Остроухова. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 336 с.
31. Кириченко С.О. Тенденції розвитку збройної боротьби та форм і способів застосування угруповань військ. *Наука і оборона*. 2006. № 4. С. 3–11.
32. Галака О.М., Ільяшов О.А., Павлюк Ю.М. Основи тенденції розвитку та ймовірні форми воєн та збройних конфліктів майбутнього. *Наука і оборона*. 2007. № 4. С. 10–15.
33. Рибак М.І., Бадах Ю.Г. Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни. Київ: НАОУ, 2000. 133 с.
34. «Бремя чёрного человека», или «Превосходство Леттов-Форбека». *Одесский Кур'ер*. URL: <https://uc.od.ua/news/politic/1220913> (дата обращения: 21.01.2023).
35. Партизаны в Аравии и Африке. *Тайны истории*. URL: <https://secrethistory.su/1225-partizany-v-aravii-i-afrike.html> (дата обращения: 14.02.2023).
36. Малая война (Организация и тактика боевых действий малых подразделений): хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас. Минск : Харвест, 1998. 512 с. (серия: «Коммандос»).
37. Часть 2. Создание частей специального назначения в германской армии накануне и в начальный период Второй Мировой войны. *Немецкий спецназ в боях за Крым, Севастополь и Северный Кавказ в 1941–1942 годах*. URL: <https://military.wikireading.ru/hhm8Z4wjxI> (дата обращения: 24.01.2023).
38. Полк «Бранденбург-800» – спецназ «бесноватого фюрера». *Мир Знаний*. URL: <https://mir-znaniy.com/polk-brandenburg-800-specnaz-besnovatogo-fyurera/> (дата обращения: 24.01.2023).
39. Lehr-Regiment Brandenburg z.b.V. 800 / Sonderverband Brandenburg / Division Brandenburg z.b.V. 800 / Panzergrenadier-Division «Brandenburg» (нем.). *The EHRI portal* □: сайт: EHRI Consortium, 2015.
40. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха. СПб. : Нева; М. : ОЛМА-ПИРЕСС; Образование, 2003. Кн. 1. 384 с.
41. Отто Скорцени – диверсант №1. Взлет и падение гитлеровского спецназа. Книга Виталия Чернявского, Юлиуса Мадера, Сергея Чуева. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=69120&p=1 (дата обращения: 26.01.2023).
42. Tessin, Georg. Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Osnabrück: Biblio Verlag, 1977. Т. 1. 469 с.
43. Токарев М. СССР. 1941-й. «Бранденбург-800»: «черные кошки в темной комнате» / Диверсанты второй мировой. *Военно-исторический сборник*. Москва: Яуза, 2008. URL: http://www.telenir.net/istorija/diversanty_vtoroi_mirovoi/p1.php (дата обращения: 22.02.2023).
44. Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): навч. посіб. / О.В. Вовк. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 96 с.
45. Силы специальных операций ведущих зарубежных государств: монография. Москва: 2002. 176 с.
46. Haskew, Michael E. Encyclopaedia of Elite Forces in the Second World War. Pen and Sword, 2007. P. 39.
47. *Molinari, Andrea*. Desert Raiders: Axis and Allied Special Forces 1940–43. Osprey Publishing, 2007. P. 96.
48. Shortt, James; McBride, Angus. The Special Air Service. Osprey Publishing, 1981. P. 48.
49. Commando. Brigadier John. Durnford-Slater. London, 1953. 222 p.
50. Коллектив авторов. Силы специальных операций ведущих зарубежных государств: монография. Москва: 2002. 176 с.